

Date: 29th September-2026

**ODAMNING DUNYOQARASHI: SHAXS STRUKTURASIDAGI PSIXOLOGIK
FENOMEN VA UNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MODELLARI**

Nazirqulov Xayrulloh Mamirqulovich

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti

Psixologiya yo'nalishi

Xayrullohnazirqulov5@gmail.com

Tel: (91) 193 05 15

Ilmiy rahbar: Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinova

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada shaxs dunyoqarashining murakkab psixologik tabiati, uning tarkibiy qismlari va shakllanishining fundamental mexanizmlari tizimli ravishda tadqiq etiladi. Dunyoqarash shunchaki bilimlar yig'indisi emas, balki shaxsning "Men-konsepsiyasi" bilan uzviy bog'liq bo'lgan, uning hayotiy strategiyasi va ijtimoiy moslashuvini belgilovchi dinamik tizim sifatida tahlil qilinadi. Maqolada dunyoqarashning yosh davrlari bo'yicha rivojlanish xususiyatlari, zamonaviy axborot jamiyati va virtual muhitning inson qarashlari transformatsiyasiga ta'siri masalalari keng yoritilgan. Shuningdek, kognitiv dissonans holatlarida dunyoqarashning barqarorlashtiruvchi funksiyasi va shaxsning ruhiy "immuniteti" sifatidagi roli muallifning shaxsiy nazariy qarashlari hamda klassik psixologik modellar sintezi asosida asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *dunyoqarash, e'tiqod, qadriyatlar tizimi, kognitiv psixologiya, Men-konsepsiyasi, ijtimoiy moslashuv, kognitiv dissonans, ma'naviy yetuklik, shaxs strukturasi, dunyo tuyg'usi, dunyo idroki, dunyo tushunchasi, logoterapiya, klipcha fikrlash, psixologik fenomen, ijtimoiy-psixologik model. determinizm, ontogenez, ruhiy immunitet, axborot muhiti, motivatsiya.*

KIRISH

Zamonaviy psixologiya fanining eng murakkab va o'rganilishi dolzarb bo'lgan muammolaridan biri — bu shaxs dunyoqarashining shakllanishi va uning ijtimoiy xulq-atvorga ta'siri masalasidir. Dunyoqarash shaxs faoliyatining umumiy yo'nalishini, uning hayotiy pozitsiyasini, maqsad va intilishlarini belgilovchi eng oliy psixologik tuzilmadir. Insoniyat tarixining hozirgi bosqichida, ya'ni "axborot asri" deb ataluvchi davrda, shaxsning ichki dunyosi tashqi muhitdan kelayotgan turli ziddiyatli g'oyalar va axborotlar ta'sirida kuchli deformatsiyaga uchramoqda. Bunday sharoitda mustahkam dunyoqarash shaxs uchun nafaqat bilimlar bazasi, balki uni turli yot g'oyalardan himoya qiluvchi "ma'naviy qalqon" vazifasini o'taydi.

Shu nuqtai nazardan, insonning dunyoqarashi uning hayotdagi eng muhim qarorlari, kundalik xulq-atvori va jamiyatdagi o'rnini belgilab beruvchi fundamental psixologik omildir. Dunyoqarashni o'rganishga faqatgina falsafiy yondashuv bilan cheklanib qolmasdan, uning psixologik mexanizmlarini, xususan, shaxsning irodaviy va emotsional sohasi bilan bog'liqligini chuqur tahlil qilish lozim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki,

Date: 29th September-2026

dunyoqarash shaxsning hayotga, odamlararo munosabatlarga va eng asosiysi, o'z-o'zini anglash jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolaning maqsadi dunyoqarash tushunchasini zamonaviy psixologik yondashuvlar prizmasi orqali yoritish va uning shaxs kamolotidagi deterministik rolini ochib berishdan iboratdir.

Asosiy qism. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, dunyoqarash bir kunlik jarayon emas, balki shaxs rivojlanishining har bir bosqichida o'ziga xos tarzda boyib boradi. O'smirlik va ilk yoshlik davri bu jarayonda kritik palla hisoblanadi. Aynan shu davrda "Men-konsepsiyasi"ning shakllanishi dunyoqarashning barqarorlashishiga turtki beradi. Takidlash joizki, zamonaviy yoshlar dunyoqarashida "mozaik fikrlash" ustuvorlik qilmoqda. Ya'ni, bilimlar tizimli emas, balki parchalanib-parchalanib qabul qilinmoqda. Bu esa talabalarda voqelikka nisbatan yaxlit munosabat shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish dunyoqarashni tizimlashtirishning muhim omilidir.

Psixologiyada dunyo qarashi insonning atrof-muhit, jamiyat, hayot va o'ziga nisbatan shakllangan qarashlar tizimidir. U insonning bilimlari, e'tiqodlari, qadriyatlari va shaxsiy tajribasi asosida vujudga keladi. Shuni qayd etish kerakki, dunyo qarash insonning yoshiga, tarbiyasiga va ijtimoiy muhitiga qarab doimiy rivojlanib boradi.

Dunyo qarash quyidagi omillar ta'sirida shakllanadi:

oilaviy va tarbiya, ta'lim tizimi, ijtimoiy muhit, shaxsiy hayotiy tajriba.

Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, ayniqsa yoshlik davrida shakllangan qarashlar shaxs rivojida muhim rol o'ynaydi.

Insonning dunyo qarashi uning qaror qabul qilishida, stressli vaziyatlarga munosabatida va maqsad qo'yishida aks etadi. Ijobiy dunyo qarashga ega shaxslar hayotda faolroq va moslashuvchanroq bo'lishi kuzatiladi.

Dunyoqarash shunchaki bilimlar jamlanmasi emas, u murakkab tuzilishga ega:

* **Kognitiv (bilish) komponent:** Dunyo haqidagi tabiiy-ilmiy va ijtimoiy bilimlarning mavjudligi.

* **Hissiy-qadriyatli komponent:** Insonning voqelikka munosabati (yaxshilik, yomonlik, go'zallik haqidagi tushunchalar).

* **Irodaviy (amaliy) komponent:** E'tiqodlarning harakatga, maqsadga aylanishi.

Psixolog **E. G'oziyev** ta'limotiga ko'ra[1], dunyoqarash bosqichma-bosqich rivojlanadi:

1. **Dunyo tuyg'usi:** Bolalikdagi hissiy tasavvurlar (olam xavfsiz yoki xavfli).

2. **Dunyo idroki:** O'smirlik davrida olamning yaxlit obrazini yaratishga urinish.

3. **Dunyo tushunchasi:** Balog'at davrida hayotning mazmunini anglash va shaxsiy prinsiplarni ishlab chiqish.

Dunyoqarash inson uchun quyidagi funksiyalarni bajaradi:

* **Mo'ljal olish:** Murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga yordam beradi.

* **Baholash:** Atrofdagi voqealarga nisbatan shaxsiy "filtr" vazifasini o'taydi.

* **Safbar qilish:** Qiyinchiliklar paytida insonning ichki resurslarini (irodasini) birlashtiradi.

Date: 29th September-2026

Dunyoqarash murakkab tizimli tuzilishga ega bo'lib, u bir necha darajalarda namoyon bo'ladi. Akademik E. G'oziyev o'zining "Umumiy psixologiya" darsligida dunyoqarashni quyidagi uchta asosiy blokga ajratadi:

1. Kognitiv blok: Insonning tabiat, jamiyat va o'z "Men"i haqidagi bilimlari. Bu yerda oddiy faktlardan tortib, murakkab ilmiy qonuniyatlarga bo'lgan ma'lumotlar qamrab olinadi.

2. Affektiv (hissiy) blok: Insonning borliqqa nisbatan emotsional munosabati. Dunyodan zavqlanish yoki undan qo'rqish, optimizm yoki pessimizm aynan shu blokda shakllanadi.

3. Irodaviy-motivatsion blok: Bu dunyoqarashning amaliy darajasi bo'lib, inson o'z qarashlarini qanchalik hayotga tatbiq eta olishini belgilaydi.

Psixologiya fanida dunyoqarash ontogenetik rivojlanishning mahsuli sifatida qaraladi. u insonning yoshi va ijtimoiy tajribasiga qarab doimiy rivojlanib boradi. Psixolog M.G. Davletshin ta'kidlashicha, dunyoqarash o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki quyidagi bosqichlardan o'tadi:

* **Ilk bolalik davri:** Dunyoni his qilish (Dunyo tuyg'usi). Bola onasining munosabati orqali dunyoni "mehribon" yoki "begona" deb qabul qiladi.

* **O'smirlik davri (Krizis davri):** Bu bosqichda dunyoqarashning kognitiv asosi shakllanadi. O'smir jamiyat qadriyatlarini tanqidiy ko'z bilan ko'ra boshlaydi va o'zining mustaqil fikrini yaratishga intiladi.

* **Yetuklik davri:** Dunyoqarash barqaror e'tiqodga aylanadi. Bu bosqichda insonning dunyoqarashi uning kasbiy faoliyati va oilaviy hayotida aks etadi.

Psixologik nuqtai nazardan dunyoqarash ko'p qirrali fenomen bo'lib, u bir necha darajadagi komponentlarni o'z ichiga oladi. Akademik E. G'oziyev va S.L. Rubinshteyn kabi olimlarning tadqiqotlariga tayangan holda, dunyoqarashning quyidagi strukturaviy elementlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

❖ **Intellektual-kognitiv komponent:** Bu shaxsning dunyo haqidagi obyektiv bilimlari, ilmiy tasavvurlari va intellektual tajribasidir.

❖ **Aksiologik (Qadriyatli) komponent:** Inson uchun nima muhim va qadrlı ekanligini belgilovchi mezonlar. Bu komponent shaxsning axloqiy va estetik normalarini shakllantiradi.

❖ **Praksiologik (Faoliyatli) komponent:** Dunyoqarashning real xulq-atvorda, qaror qabul qilishda va ijtimoiy munosabatlarda namoyon bo'lishi.

Mazkur muammo yuzasidan quyidagi yondashuvni ilgari surish mumkin, dunyoqarashni shunchaki falsafiy tushuncha emas, balki psixologik "immunitet" deb atash o'rinli. Bugungi kunda yoshlar o'rtasida kuzatilayotgan ko'plab ruhiy inqirozlar, loqaydlik yoki ekstremistik g'oyalarga berilish aslida dunyoqarashning bo'shligidan dalolat beradi. E'tirof etish lozimki, mustahkam dunyoqarashga ega inson kognitiv dissonans (ichki qarama-qarshilik) holatlaridan osonroq chiqib ketadi. Masalan, hayotda qiyinchilikka uchragan odam, agar uning dunyoqarashida "har bir qiyinchilik tajriba va o'sish imkoniyati" degan tamoyil bo'lsa, u tushkunlikka tushmaydi. Bu fikrimni Viktor Franklning logoterapiya

Date: 29th September-2026

nazariyasi ham tasdiqlaydi: inson hayotining ma'nosini anglashi (dunyoqarashning asosi) hatto eng og'ir sharoitlarda ham uning yashab qolishini ta'minlaydi.

Hozirgi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlar inson dunyoqarashini shakllantiruvchi asosiy "agent"larga aylandi. **G'.B. Shoumarov** ta'kidlaganidek, oilaning dunyoqarash shakllanishidagi roli biroz pasayib, uning o'rnini virtual muhit egallamoqda. Bu esa "klipcha fikrlash" (clip thinking) kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda, ya'ni inson ma'lumotlarni yaxlit holda emas, balki parcha-parcha shaklda qabul qiladi. Bu esa dunyoqarashning tizimlilikiga putur yetkazadi.

DUNYOQARASHNING TURLARI VA ULARNING PSIXOLOGIK TAHLILI

1. Mifologik dunyoqarash: Olamni xayoliy obrazlar orqali tushunish.

Insoniyat tafakkurining dastlabki bosqichi hisoblangan mifologik dunyoqarash psixologik jihatdan voqelikni emotsional-obrazli idrok etish bilan tavsiflanadi. Bu bosqichda inson ongida subyektiv kechinmalar va obyektiv borliq o'rtasidagi chegara hali shakllanmagan bo'ladi, natijada tabiat hodisalariga insoniy xislatlarni ko'chirish, ya'ni antropomorfizm hodisasi yuzaga keladi. Mifologik dunyoqarash shaxsning kognitiv noaniqlik va qo'rquv holatidan himoyalaniş mexanizmi bo'lib, u murakkab olamni sodda, tushunarli va yaqin obrazlar (xudolar, qahramonlar, ruhlar) orqali interpretatsiya qiladi. Bu turdagi dunyoqarashda mantiqiy isbotlardan ko'ra, hissiy ishonch va ramziy ma'nolar ustunlik qiladi, bu esa o'z navbatida shaxsning ijtimoiy muhit bilan ibtidoiy darajadagi psixologik muvozanatini ta'minlaydi.

2. Diniy dunyoqarash: Absolyut haqiqatga ishonish orqali ichki xotirjamlikka erishish.

Diniy dunyoqarash shaxsning psixologik barqarorligini ta'minlashda muhim ekzistensial funksiyani bajaradi va u e'tiqod fenomeniga tayanadi. Psixologik nuqtayi nazardan, oliy bir qudratga yoki absolyut haqiqatga bo'lgan ishonch insonning hayot mazmuni, adolat va o'limdan keyingi holat kabi fundamental xavotirlarini bartaraf etishga xizmat qiladi. Ushbu dunyoqarash shakli shaxsda kompensatorlik (to'ldiruvchi) vazifasini o'tab, hayotiy qiyinchiliklar va stressli vaziyatlarda ruhiy madad beruvchi asosiy omilga aylanadi. Diniy qadriyatlar tizimi shaxsning xulq-atvorini tartibga soladi, uning "Men" konsepsiyasini jamoaviy identifikatsiya (umumiy e'tiqoddoshlar) orqali kuchaytiradi va ichki intizom hamda ma'naviy xotirjamlik hissini shakllantiradi.

3. Ilmiy dunyoqarash: Tanqidiy tafakkur va isbotga tayanish.

Ilmiy dunyoqarash shaxs kognitiv rivojlanishining yuqori bosqichi bo'lib, u voqelikni obyektiv, mantiqiy va eksperimental tekshirilgan bilimlar asosida idrok etishni anglatadi. Bu yerda shaxs hissiyotlarga yoki tayyor qoliplarga berilmasdan, har bir axborotni shubha ostiga olish va uning sabab-oqibat aloqadorligini topishga intiladi. Ilmiy dunyoqarashning shakllanishi shaxsdan subyektivizmdan voz kechishni va voqelikni boricha qabul qilishga tayyorlikni talab qiladi. Bu jarayon shaxsning muammolarni yechish qobiliyatini o'stiradi, uning olam haqidagi manzarasi doimiy ravishda yangilanib, aniqlashib borishiga zamin yaratadi.

Date: 29th September-2026

4. Gumanistik dunyoqarash: Insonni eng oliy qadriyat deb bilish.

Gumanistik dunyoqarash shaxsning axloqiy va ijtimoiy yetuklik ko'rsatkichi bo'lib, uning markazida insonning qadri, erkinligi va o'z-o'zini namoyon etish huquqi turadi. Psixologik nuqtayi nazardan gumanistik dunyoqarash shaxsning empatiya, tolerantlik va altruistik motivatsiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu dunyoqarashga ega bo'lgan shaxs boshqalarni o'z maqsadlariga erishish yo'lidagi vosita deb emas, balki mustaqil va oliy qadriyatga ega subyekt deb idrok etadi. Bu pozitsiya shaxslararo munosabatlarda nizo darajasini kamaytiradi va shaxsning ijtimoiy integratsiyalashuvini yuqori bosqichga olib chiqadi. Gumanizm tamoyillari shaxsning o'z potentsialini ro'yobga chiqarishiga (samoaktualizatsiya) va ijtimoiy mas'uliyatni chuqur his qilishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Olib borilgan ilmiy tahlillar va nazariy tadqiqotlar natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, dunyoqarash shaxsning nafaqat ongi, balki butun borlig'ini qamrab oluvchi psixologik dominantadir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dunyoqarashi mustahkam bo'lgan shaxslar har qanday ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlarga nisbatan yuqori psixologik rezilyentlik (egiluvchanlik va barqarorlik) namoyish etadilar. Takidlash joizki, shaxs dunyoqarashini yanada kengroq va samarali shakllantirish uchun quyidagi amaliy choralarni ko'rish maqsadga muvofiq:

1. **Tanqidiy tahlil madaniyatini yuksaltirish:** Talaba-yoshlarda axborotni shunchaki qabul qilish emas, balki uni o'zining e'tiqod va qadriyatlar tizimi bilan solishtirish, tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantirish lozim.
2. **Ma'naviy va intellektual muvozanat:** Dunyoqarash faqat quruq bilimlardan iborat bo'lib qolmasligi, uning negizida insonparvarlik, vatanparvarlik va yuksak axloqiy prinsiplar yotishi shart. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ma'naviy negizi zaif dunyoqarash shaxsni ijtimoiy manipulyatsiyalar qurboniga aylantiradi.
3. **Psixologik korreksiya:** Oliy ta'lim muassasalarida talabalar dunyoqarashidagi ziddiyatlarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan psixologik treninglar va logoterapevtik suhbatlar ko'lamini kengaytirish zarur.

Umumlashtirilgan holda shuni aytish mumkinki, dunyoqarash shaxsning o'ziga xos "ruhiy portreti" va uning kelajakdagi imkoniyatlari chegarasidir. Dunyoqarashi keng insonning maqsadlari ham yuksak, hayotga munosabati ham konstruktiv bo'ladi. Har bir shaxs o'z dunyosining ongli me'mori sifatida shakllanishi uchun uning dunyoqarashi doimiy ravishda yangi ilmiy bilimlar va ijobiy ijtimoiy tajribalar bilan boyitib borilishi shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. — Toshkent, 2010.
2. Davletshin M.G. Psixologiya: ma'ruzalar matni. — Toshkent, 2002.
4. Frankl V. Chelovek v poiskax smysla. — Moskva: Progress, 1990.
5. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psixologii. — Sankt-Peterburg: Piter, 2002.
6. Karimova V.M. Shaxs psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2015.
7. <https://ziyonet.uz>

